

Belzen, J.A. van, ***Psychologie en het raadsel van de religie. Beschouwingen bij een eeuw godsdienstpsychologie in Nederland*** (Amsterdam: Boom, 2007, 448 blz., ISBN 978 90 8506 466 4).

In 1955 merkte de psycholoog Benjamin J. Kouwer (1921-1968) in zijn inaugurele rede *Gewetensproblemen van de toegepaste psychologie* op, dat psychologen meer en meer de rol van priesters zouden gaan imiteren: 'Nu in de officiële religie dikwijls niet meer voldoende steun en zekerheid gevonden wordt tegenover het dagelijks bestaan, wordt gemakkelijk gegrepen naar quasi-religies.' Praktijkpsychologen, in Kouwers tijd voornamelijk mannelijke therapeuten die persoonlijke en intieme problemen van cliënten aanhoorden, maakten zich schuldig aan onwetenschappelijk gedrag: 'Juist door de levensbeschouwelijke, normatieve achtergrond van de problematiek waarvoor de toegepaste psychologie geplaatst wordt en de onmogelijkheid deze binnen de beperkingen van haar wetenschappelijke competentie te behandelen, ligt de verwording van de psychologische praktijk tot een para-religieuze hulp zeer voor de hand.' Kouwer was in 1955 een visionair: in de decennia na zijn door de toehoorders als zeer boud opgevatte uitspraak over de maatschappelijke rol van de psychologie, ontstonden binnen de praktijkwereld van deze discipline individuele en groepstherapieën, waarin zaken als (quasi-) biechten en vergeving vanzelfsprekende onderdelen waren.

Kouwers naam ontbreekt in de studie *Psychologie en het raadsel van de religie* van multi-wetenschapper J.A. van Belzen (hij promoveerde in de sociale wetenschappen, geschiedenis, wijsbegeerte en godsdienstwetenschappen), maar zijn naam had er zeker niet in misstaan. Van Belzens boek gaat namelijk kortweg over de vraag hoe de *academische* psychologie in Nederland vanaf het begin van de twintigste eeuw het verschijnsel religie heeft onderzocht.

Minutieus plaatst Van Belzen de Nederlandse godsdienstpsychologie in een breed internationaal

perspectief. Inmiddels klassieke studies als *The Psychology of Religion* (1899) van E.D. Starbuck, *The Varieties of Religious Experience* (1902) van William James en *Völkerpsychologie* (1905/1920) van Wilhelm Wundt worden regelmatig opgevoerd. De twee grondvesters van de Nederlandse godsdienstpsychologie zijn de theologen H.T. de Graaf (1875-1930) en Herman Bavinck (1854-1921). De Graaf, een jonge, vrijzinnig protestants-christelijke predikant, schreef in 1905 voor het tijdschrift *Teekenen des tijds* het artikel 'Over godsdienstpsychologie'. De oudere, reeds gevestigde Bavinck, hoogleraar dogmatiek aan de door Abraham Kuiper gestichte Vrije Universiteit te Amsterdam, publiceerde als KNAW-lid in 1909 zijn lezing *Psychologie der religie*. Er was geen groter verschil denkbaar. De Graaf zag vele mogelijkheden en begroette de godsdienstpsychologie met een hartelijk welkom. De orthodoxe, sceptische Bavinck daarentegen uitte wetenschappelijke en theologische bezwaren. En beiden baseerden zich op dezelfde buitenlandse studies. Decennialang laveerde de Nederlandse godsdienstpsychologie tussen de uitersten van De Graaf en Bavinck.

Met gevoel voor detail, sfeertekeningen en een ontzagwekkende kennis van zaken ontrafelt Van Belzen de overvolle landkaart van de Nederlandse godsdienstpsychologie, waarop talloze protestants-christelijke en rooms-katholieke wetenschappers en een verdwaalde literator hun sporen hebben achtergelaten. Zo komen we te weten dat de invloedrijke pater jezuïet Jac. van Ginneken, hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, William James' studie *The Varieties of Religious Experience* in 1908 een 'verboden en gevaarlijk boek voor leken' vond (205). Van Belzen maakt ruim baan voor psychiater H.C. Rümke (1893-1967), auteur van *Karakter en aanleg in verband met het ongeloof* (1939). Deze studie zou het meest klassieke werk uit de Nederlandstalige psychologie worden, aldus Van Belzen. Waarom? Omdat door dit boekje de gestagneerde groei van de godsdienstpsychologie

een nieuwe impuls kreeg. Rümkes in religieuze kringen respectabele reputatie zorgde ervoor dat de godsdienstpsychologie niet meer met argusogen werd gadeslagen en daardoor een vernieuwde impuls kreeg.

Na de Tweede Wereldoorlog publiceerde Simon Vestdijk (1898-1971) *De toekomst van de religie* (1947), waarin hij religie als projectie beschouwt – indertijd was dat vloeken in de kerk. Van Belzen noemt Vestdijks werk '[...] een groots en samenhangend betoog, dat echter een mengelmoes is van analyses, beschouwingen, persoonlijke opmerkingen en wensen' (180). *Religieuze projectie* (1956) van Fokke Sierksma (1917-1977), een reactie op Vestdijk, is daarentegen in Van Belzens ogen een erudiet boek: deze hoogleraar theologie behandelde de kwestie op wetenschappelijke wijze. Onnodig te zeggen dat protestants-christelijke en rooms-katholieke tijdgenoten niet te spreken waren over het werk van Vestdijk en Sierksma.

Met omtrekkende bewegingen, vergezichten en zoals reeds gezegd tal van onverwachte details, plaatst Van Belzen een eeuw godsdienstpsychologie in de geschiedenis van de (inter)nationale psychologie, de religie- en cultuurgeschiedenis. In de epiloog van zijn studie werpt Van Belzen zich ook nog eens op als een Kouweriaanse criticus, die zich erover verbaast, dat de oorspronkelijke opdracht van de psychologische wetenschap in het algemeen – namelijk: 'tot een fundamenteel begrip van de mens te geraken' (393) – tegenwoordig nog maar weinig voorstelt. Psychologen hebben geen oog meer voor individuele verschillen, maar kijken slechts naar statistische gemiddelden en vooral onder studenten afgenomen steekproeven. Het zijn wat dit betreft ook luie wetenschappers, aldus een geïrriteerde Van Belzen, omdat deze eenvoudig en snel verkregen data niet te generaliseren zijn.

De (schrane) winst van een eeuw godsdienstpsychologie is dat wetenschappers na verloop van tijd '[...] op een niet-religieuze, niet-theologische wijze (hebben) leren spreken over

religie'. Voor academici dient religie immers geen 'geheim' of 'mysterie' te zijn, maar een empirische, culturele werkelijkheid die grondig onderzocht moet worden (390).

JACQUES DANE, NATIONAAL
ONDERWIJSMUSEUM

Kuiper, D.Th., Schutte, G.J. (eds.), **Het kabinet-Heemskerk 1908-1913** (Jaarboek voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme na 1800 18; Zoetermeer: Meinema, 2010, 199 blz., ISBN 978 90 211 4278 4).

Na een herdenkingsbundel voor het 'eerste christelijke' kabinet-Mackay (1888-1891) in 1990 en een themanummer over het kabinet-Kuyper (1901-1905) in 2001 heeft de redactie van het *Jaarboek voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme na 1800* onlangs ook het jubilerende kabinet-Heemskerk (1908-1913) in de schijnwerpers geplaatst. Zoals redacteuren Gerrit Schutte en Dick Kuiper in hun inleiding opmerken is van de drie christelijke coalitiekabinetten het kabinet-Heemskerk 'ten onrechte' het minst bekend. Om dit recht te zetten hebben zij een tiental historici uitgenodigd om in beknopte opstellen over steeds één ministerie of ontwikkeling de betekenis van dit kabinet in kaart te brengen.

Nu verdient het kabinet-Heemskerk alleen al als langst zittend kabinet uit de parlementaire geschiedenis enige aandacht. Het werd in 1908 gevormd na de voortijdige val van het liberale kabinet-De Meester, dat afhankelijk was van sociaaldemocratische gedoogsteun. Ook het kabinet dat de antirevolutionair Th. Heemskerk met enige hulp van koningin Wilhelmina en zeer tegen de zin van partijleider Abraham Kuyper tot stand bracht steunde aanvankelijk niet op een parlementaire meerderheid. De verzoenende toon waarmee Heemskerk vervolgens parlement en volk tegemoet trad, bleek na de antithese van de